

УДК 339.137:332.1

АНТОНЮК Г.Я., Львівська комерційна академія, м. Львів, Україна

Антонюк Г.Я. – аспірант Львівської комерційної академії

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

У статті розглянуто теоретичні підходи до дослідження конкурентоспроможності регіонів в умовах формування кластерів. Висвітлено переваги кластерної моделі в контексті посилення конкурентоспроможності регіону. Наведено підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів.

Examine theoretical approaches to investigation of competitiveness of region in condition of forming clusters. Describe advantages of cluster model in context of strengthening the competitiveness of region. Offer approaches to estimation of competitiveness of region.

Регіональний аспект конкурентоспроможності, який розвивається на основі інтеграційних процесів у регіонах, виник зовсім недавно. На думку багатьох економістів [1, с. 328] саме регіон має більше можливостей створити конкурентоспроможний кластер, оскільки під регіоном розуміють не лише територіальну спільність, а й подібність і взаємозалежність соціально-економічного розвитку. При цьому допускається що регіон може знаходитися не лише в середині окремої країни, а може об'єднувати окремі території декількох країн і навіть цілі країни. Такі процеси будуть призводити до уніфікації загальних принципів економічного регулювання, що в свою чергу зумовить подальше зменшення значення конкурентоспроможності країни, поступово зміщуючи її вплив конкурентоспроможністю на рівні регіону.

Теоретичною базою сучасної концепції економічного розвитку регіонів є ідеї А. Аміна, М. Вебера, А. Маршала, Ж. Мингалевої, М. Портера, С. Ткачевої, Й. Шумпетера, а також праці вітчизняних вчених Є. Безвушко, М. Лендзел, В. Кожевнікової, Ю. Полунєва, С. Соколенка і Н. Чумаченка. Науковцями запропоновані різноманітні підходи до розвитку економіки регіону від територіального кооперування до

агломераційної економіки.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів до дослідження конкурентоспроможності регіонів. Обґрунтування ключових переваг кластерної моделі регіонального розвитку та формулювання підходів до оцінки конкурентоспроможності регіону.

На сьогоднішній день визначено два основні напрями забезпечення конкурентоспроможності регіону [2, с. 58-59]:

1. підхід “польової дороги”, який дозволяє підтримувати конкурентоспроможність шляхом зниження виробничих витрат, що сприятиме зростанню прибутку і дозволить виробникам продукції успішно конкурувати з суперниками з інших регіонів;
2. підхід “стовпової дороги”, передбачає ефективне використання природних ресурсів, інвестування у виробництво і технологічні інновації, а також підвищення кваліфікації працівників.
3. Підхід “польової дороги” дозволяє отримати вигоди лише у короткостроковому періоді і не дає перспектив регіонального розвитку у майбутньому. Тоді як підхід „стовпової дороги” дозволяє мобілізувати місцеві ресурси і підвищити їхню якість, використати сильні сторони і переваги регіону для створення досить стійкої

економіки.

На думку Кожевникової В.Д. під конкурентоспроможністю регіону необхідно розуміти його здатність виробляти і реалізовувати на ринку конкурентний набір продукції (товарів і послуг), який повинен бути кращим у порівнянні з відповідною продукцією інших регіонів [2, с.59]. Чинники, що впливають на конкурентоспроможність регіону можна розділити на дві групи. До першої групи належать чинники що випадають зі сфери контролю органів місцевого і регіонального управління: національна політична стабільність, загальнодержавна система оподаткування, тарифи, розвиток трудових ресурсів, стимулювання промисловості тощо. До другої групи належать чинники, які знаходяться у компетенції органів місцевого і регіонального управління: партнерство приватного і державного секторів, створення ділових асоціацій (в яких беруть участь муніципалітети), розбудова ефективної місцевої інфраструктури, промислових зон, мереж.

На сьогоднішній день економічною думкою створено ряд методологічних підходів для оцінки регіональної конкурентоспроможності, які дозволяють оперативно одержувати обґрунтовані результати [2, с. 62-63]. Серед них варто виділити регіонально-економічний аналіз, який базується на кількісному аналізі економіки регіону. У цьому аналізі береться до уваги як часовий аспект, тобто розглядаються процеси на різних етапах, так і нормативний, тобто розглядається набір галузей регіону на основі їх оптимального розміщення. Ключовими змінним у цьому аналізі виступають структура економіки і вартість виробництва в різних місцях з урахуванням вартості праці і транспортування. Регіонально-економічний аналіз є основним для оцінки конкурентоспроможності економіки, де провідними чинниками виступають гнучкість і інновації. Таким чином, цей метод дозволяє виявити оптимальний набір видів діяльності в регіоні для створення кластерів.

Ще один метод, який заслуговує на увагу при оцінці конкурентоспроможності регіону, це метод порівняння. Цей підхід ґрунтується на виявленні „зразкових” регіонів, де вже функціонують кластери і передбачає проходження наступних етапів:

- формування цілей, завдань і індексів;
- розроблення показників вимірювання прогресу;
- встановлення відповідних орієнтирів для досягнення показників;
- визначення чинників, які обумовлюють виконання програм;
- розроблення установчих нормативів для вирішень і розподілу.

Виявити “зразковий” регіон, який буде моделлю для наслідування, складно, оскільки для

цього важливо визначити перспективу його розвитку в майбутньому. Недоліком цього методу є те, що він наводить мало деталізації шляхів досягнення бажаних результатів і не дозволяє побачити причинні зв'язки. У той же час, перевагою цього методу є його оперативність, що в умовах динамічної мінливості ринкових умов дозволяє встановити моніторинг за розвитком лідера. Цей підхід також дозволяє краще розподіляти ресурси та вести моніторинг ефективності кластерних ініціатив.

Окрім двох запропонованих методів при оцінці конкурентоспроможності можна використовувати SWOT – аналіз. Цей метод передбачає оцінку сильних і слабких сторін існуючої регіональної системи, аналіз зовнішніх можливостей і небезпеки на регіональному, національному і глобальному рівнях, а також моніторинг змін у вказаних умовах. Основним недоліком цього методу є те, що якість його результатів залежить від компетентності дослідників, які здійснюють аналіз.

Свою оцінку конкурентоспроможності регіонів запропонувала Кожевникова В.Д., даний підхід передбачає проходження десяти етапів, які зображені на Рисунку 1.

На сьогоднішній день все частіше починають розглядати питання конкурентоспроможності регіону на основі інтеграційних механізмів, найбільшою популярністю серед яких користується кластерна модель. Приклад високого рівня конкурентоспроможності в багатьох країнах свідчить про переваги кластерної моделі. Цих прикладів так багато, що складається враження, що кластери - головна риса всіх високо розвинутих національних економік.

Найфундаментальнішим з поміж досліджень поняття конкурентоспроможності вважається наукова праця професора Гарвардської школи бізнесу Майкла Портера, який запропонував свій власний підхід, відображений у теорії конкурентних переваг, що згодом став вже майже загальноприйнятим. Для розуміння сутності та того, як утворюються конкурентні переваги країни, М. Портер за основну одиницю аналізу бере окрему галузь економіки.

На думку економіста країна досягає успіху не в окремих галузях, а у групах галузей, пов'язаних між собою вертикальними та горизонтальними зв'язками. На основі цього було введено поняття „кластера”. Кластер – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університети, агентства зі стандартизації, а також торговельні об'єднання) у визначених сферах, які конкурують між собою і разом з тим проводять спільну діяльність [3, с. 205-206]. Кластери являють собою рушійну силу

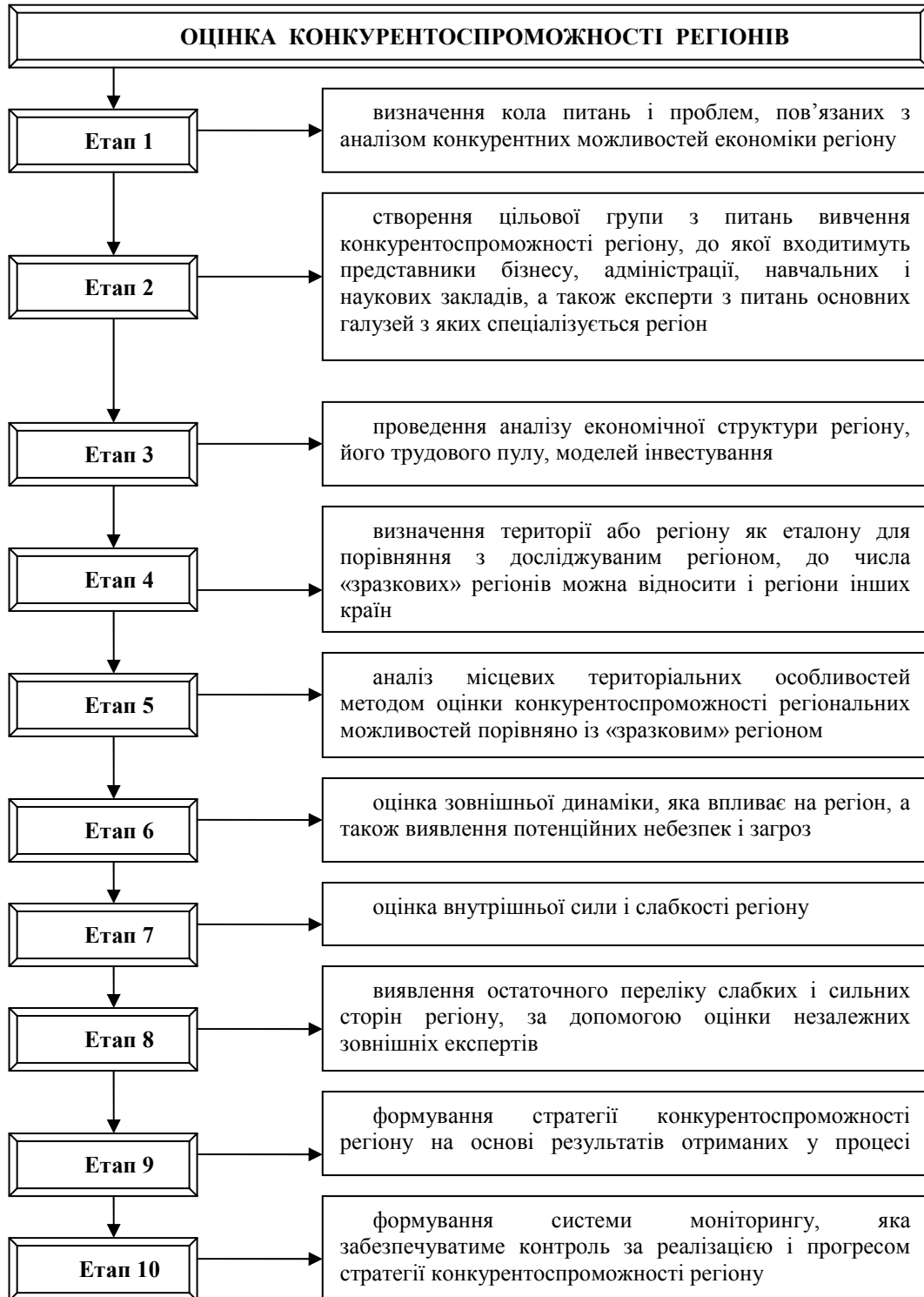

Рис. 1. Послідовність проведення оцінки конкурентоспроможності регіону
 Джерело: складено автором на основі [2, с. 61-62]

у збільшення експорту і привабленні іноземних інвестицій. Вони створюють форум, в якому мають місце нові шляхи проведення діалогу серед фірм, урядових установ і організацій. Таким чином концепція кластера являє собою новий спосіб погляду на національну економіку, економіку регіональної одиниці країни,

економіку міста, а також вказує на нову роль компанії, урядів та інших організацій в підвищенні конкурентоспроможності.

Своє визначення поняття “кластер” було запропоноване і рядом вітчизняних науковців. Так, згідно підходу Є. Безвужко: “кластер – об’єднання за територіальною ознакою схожих,

пов'язаних між собою взаємодоповнювальних підприємств. Такі об'єднання сприяють збільшенню конкурентоспроможності підприємств, підвищуючи продуктивність, розширюючи інновації, стимулюючи створення нових підприємств” [4, с. 17].

Ширше визначення кластера було запропоноване російськими науковцями Ж. Мінгальною та С. Ткачовою: “кластер визначається як індустріальний комплекс, сформований на основі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, які пов'язані технологічним ланцюгом і є альтернативою галузевому підходу” [5, с. 97].

Визначення кластера у найширшому розумінні, максимально схожому до запропонованого М. Портером, сформулювала Лендьял М.О. На її думку: „кластер є мережею вертикально інтегрованих підприємств і організацій, які виробляють конкурентоспроможні товари та послуги, використовуючи, насамперед, внутрішні ресурси регіону” [6]. Крім цього дослідник вважає доцільним включення до складу кластера університетів, науково-дослідницьких центрів, технополісів так як, ці утворення забезпечують зв'язок виробництва з поширенням інформації, нових технологій та інновацій.

Межі кластера досить рідко підкорюються стандартним системам галузевої класифікації, які не здатні охопити багатьох важливих учасників конкурентної боротьби і зв'язків між галузями. Кластери зазвичай складаються з комбінації галузей, які випускають готову продукцію,

механізми, матеріали, та галузей, що виконують сервісне обслуговування. Досить часто у кластері беруть участь як традиційні галузі, так і ті що належать до високих технологій.

Кластери різняться за своїми розмірами, широтою охоплення і рівнем розвитку. Деякі кластери складаються в основному з малих і середніх фірм, інші включають як великі, так і малі фірми. Ці розбіжності в природі кластерів відображають розбіжності в структурах відповідних галузей. Більш розвинуті кластери мають глибші і більш спеціалізовані бази постачальників, розгалуженіший масив суміжних галузей і ширший масштаб підтримуючих галузей.

Межі кластера постійно змінюються з появою нових фірм і галузей, звуження чи занепаду існуючих галузей, а також з розвитком і зміною місцевих організацій. Розвиток технологій і ринку призводить до появи нових галузей, створення нових зв'язків або зміни існуючих ринків. Кластери можуть охоплювати регіони як в межах однієї країни, так і закордонні території. Кластери легше виходять за політичні границі у тому випадку, якщо існує спільна мова, елементи кластера віддалені одні від одних на невеликі відстані, законодавчі системи і інші інститути схожі між собою, а бар'єри для торгівлі і інвестицій мінімальні.

Кластери впливають на конкурентну боротьбу наступним чином: підвищують продуктивності фірм і галузей що до нього входять, підвищують схильності до інновацій, і тим самим, збільшують продуктивності, стимулюють нові виробництва, які підтримують інновації і

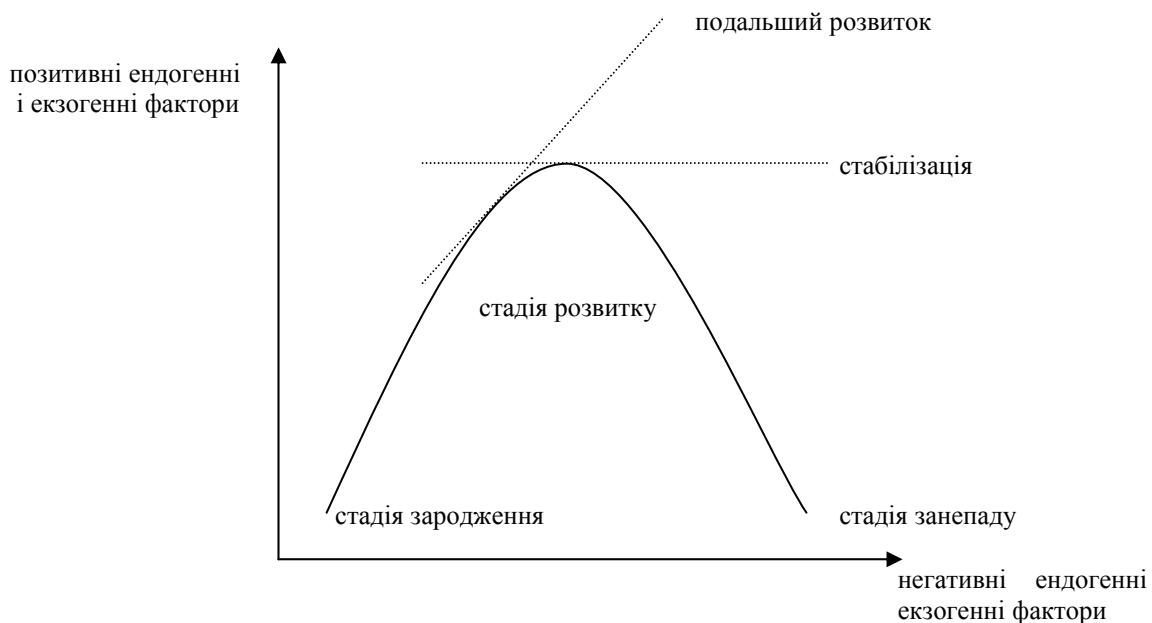

Рис. 2. Життєвий цикл кластера

Джерело: складено автором на основі [3, с. 245-253]

Передумовами створення кластерів можуть слугувати різні причини: доступність певних видів ресурсів, спеціалізовані навички працівників, проведення університетських досліджень, зручне географічне положення, необхідна інфраструктура, існування новаторської компанії, підвищений місцевий попит на певний вид продукції, існування постачальників і підтримуючих галузей для створення майбутнього кластера. Кластери можуть утворюватися навколо окремих підприємств, інституцій, галузей чи природного ресурсу.

У той час як для зародження кластерів існує маса можливих причин, розвиток чи недостатній розвиток кластерів є більш передбачуваним. На розвиток кластера особливий вплив мають три фактори: інтенсивність конкуренції в місцевих масштабах, загальне середовище для формування нового виду економічної діяльності в даній місцевості, а також ефективність діяльності формальних і неформальних механізмів зведення разом учасників кластера. У здоровому і життєздатному кластері початкова критична маса фірм підсилює процес утвердження, в якому з'являються спеціалізовані постачальники, накопичується інформація, в місцевих інститутах налагоджується спеціалізована підготовка, проводяться дослідження, розвивається інфраструктура і розробляються відповідні законодавчі норми. При цьому кластер стає більш помітним і зростає його престиж. Із досліджень практики функціонування кластерів можна зробити висновок, що для розвитку і досягнення реальних конкурентних переваг кластерам знадобиться десять і більше років. Як в національній, так і в глобальній економіці розвиток кластерів може значно прискоритися через залучення учасників з інших регіонів або країн. Зростаючий кластер починає приваблювати прямі іноземні інвестиції у вигляді потужностей для виробництва чи надання послуг, а також здійснення поставок. Кластери, що розвиваються, також приваблюють кваліфіковані кадри і ідеї, які сприяють підсиленню кластера.

Кластери можуть залишатися конкурентоспроможними протягом століть. Проте так само, як не гарантованим є розвиток кластера, нема ніякої впевненості у збереженні його конкурентоспроможності. Причини ослаблення і занепаду кластерів можна поділити на дві категорії: ендогенні причини, як результат локалізації сам по собі, і екзогенні, або пов'язані з розширенням кластера чи формуванням розривів у зовнішньому середовищі. Внутрішні джерела занепаду виникають з внутрішньої негнучкості, яка знижує продуктивність і сповільнює інновації. Така негнучкість в кластерах характерна для регіонів де уряд призупиняє конкурентну боротьбу або

втручається в неї. Зовнішня загроза для успішного функціонування кластера виникає у декількох сферах. Найсуттєвішим являється розрив у технологічних ланцюгах, оскільки він може нейтралізувати переваги кластера. Ринкова інформація, навички працівників, розвиток науки і техніки, а також постачання можуть виявитися непридатними відповідно до потреб кластера. Якщо не з'являться можливості отримати необхідні нові технології і навички з інших місцевих інститутів або розвинути їх достатньо швидко, конкурентні переваги будуть втрачені. Спад конкурентоспроможності кластера не можна пов'язувати з зменшенням кількості робочих місць чи з скороченням загального доходу, що може бути зумовлено відновленням і удосконаленням. Остаточним свідченням здоров'я чи занепаду кластера є швидкість відновлення. Кластер, в який вкладаються інвестиції і проводиться відновлення в місці його розташування, значно з меншою вірогідністю може опинитися у стадії занепаду, ніж кластер, який підвищує продуктивність шляхом звуження діяльності і забезпечення ресурсами із зовнішніх джерел.

На думку вітчизняного науковця Кожевникової В.Д. характерними рисами успішної діяльності кластерів є [2, с.60]:

- взаємозв'язки між підприємствами, які роблять учасників кластерів сильнішими порівняно з тими підприємствами, що працюють поодиноці;
- кооперація та співпраця, які є стимулом до пошуку нових, більш досконалих методів роботи;
- орієнтація на інновації і на залучення внутрішніх інвестицій;
- орієнтація на потреби ринку, які є головним фактором визначення загальної стратегії підприємств;
- забезпечення відповідності стратегії кожного окремого виробництва загальній стратегії розвитку регіону.

Важливо, що на рівні окремих підприємств від створення кластерів виграють самі підприємства, які входять до складу кластера. Підприємства регіону об'єднавшись у кластер, здобувають шанс ефективніше відстоювати свої інтереси на рівні місцевих органів влади та місцевого самоврядування, а також брати участь у великих інвестиційних програмах. Крім цього, учасники кластерів отримують численні переваги від об'єднання і співпраці на певній території, не втрачаючи при цьому своєї самостійності. Вони здобувають конкурентні переваги внаслідок аспектів колективної діяльності. Зокрема в рамках кластеру підприємства-учасники можуть створити [7]:

Юридично-аудиторську службу, яка буде здійснювати комплексне обслуговування підприємств учасників кластеру;

Маркетингову службу, яка буде забезпечувати маркетинговий супровід діяльності підприємств.

Під час формування кластера всі учасники починають надавати один одному взаємну підтримку. Вигода поширюється по всіх напрямках. Активна конкуренція в одній галузі поширюється і на інші галузі кластера. Відбувається вільний обмін інформацією і швидке поширення інновацій по каналах постачальників або споживачів, які мають контакт з багатьма конкурентами. Взаємозв'язки всередині кластера приводять до розробки нових шляхів у конкуренції і породжують цілком нові можливості. Людські ресурси та ідеї утворюють нові комбінації, яскравим прикладом цього може бути Кремнієва долина у США [7].

Отже, на відміну від галузевого підходу кластерний аналіз економіки має такі переваги [1, с. 331]:

- кластери краще, ніж галузі, охоплюють зв'язки взаємо доповнення галузей, розповсюдження технології, навичок, інформації, маркетингових заходів та виявлення вимог споживачів;
- більша частина учасників кластера не конкурують між собою безпосередньо, оскільки обслуговують різні сегменти галузі, але мають багато спільних потреб та можливостей, стикаються із загальними обмеженнями та перешкодами на шляху підвищення продуктивності;
- аналіз групи компаній та організацій у ролі кластера дозволяє виявити сприятливі можливості для координації дій та взаємного удосконалення у спільних сферах інтересів без загрози конкуренції та обмеження інтенсивного суперництва;
- існування кластера дає змогу ефективно вести діалог з урядовими структурами, оскільки державна підтримка та створення сприятливого інвестиційного середовища з метою поліпшення умов функціонування кластера приносять користь багатьом фірмам, а не лише обмеженому їх колу, як це відбувається при лобюванні своїх інтересів представниками вузьких секторів виробництва.

Досвід багатьох розвинутих країн підтверджує ефективність кластерної моделі, як інструменту регіонального розвитку, який сприяє посиленню конкурентоспроможності регіону через:

1. зростання продуктивності підприємств за рахунок таких чинників:

- кращого доступу до кваліфікованого персоналу, послуг чи необхідних комплектуючих;
- доступу до спеціалізованої інформації;
- доповнюваності продуктів, які внаслідок цього стають привабливішими для споживачів;
- доступу до інституцій та суспільних товарів;
- краща мотивація керівників, які будуть прагнути здобути повагу колег;
- зниження вартості укладання угод (трансакційних витрат);
- ефективність спільного маркетингу (наприклад рекомендації фірм, торговельні виставки, торговельні журнали і рекламні компанії);
- можливість порівняння ефективності роботи власного підприємства з аналогічними показниками роботи конкурентів;

2. стимулювання впровадження інновацій, яке забезпечують:

- краще бачення та розуміння ринку;
- здатність впроваджувати швидкі зміни та достатня гнучкість;
- нижча ціна експерименту;
- тиск конкурентів та інших учасників кластеру;
- легший доступ до нових технологій;

3. стимулювання конкуренції;

4. сприяння створенню нових підприємств завдяки дії таких факторів:

- помітними є ніші для нових підприємств;
- наявні необхідна сировина, комплектуючі та робоча сила;
- створення нового бізнесу є частиною позитивного ланцюжка зворотного зв'язку;

5. ефективність використання зовнішніх інвестицій, через внутрішнє узгодження дій учасників кластеру;

6. створення так званих суспільних і квазісуспільних благ у вигляді:

- спеціалізованої інфраструктури;
- освітніх програм;
- інформаційних і технологічних пулів;
- торговельних виставок;
- репутації регіону, тощо.

У більш широкому розумінні кластери представляють новий, що забезпечує додаткові можливості, спосіб структурування і розуміння економіки, організації теорії і практики економічного розвитку, а також встановлення державної політики. Кластери створюють механізм для об'єднання компаній, уряду і місцевих інститутів для ведення конструктивного діалогу з питань удосконалення, а також пропонують новий механізм для співпраці бізнес-структур і уряду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародна економіка: Підручник / А.П. Румянцев, Г.Н. Климко, В.В. Рокоча та ін.; за ред. А.П. Румянцева. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2004. – 449 с. – (Вища освіта XXI століття)
2. Кожевникова В.Д. Конкурентоспроможність економіки регіону // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія економічна, випуск 7. – Львів: Коопосвіта, 2005. – С. 58-63.
3. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под. ред. и с предисловием В.Д. Щетина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
4. Безвужко С. Кластери та їх роль у відродженні економіки Поділля // Перспективні дослідження. – 1999. – №2. – С. 17-23.
5. Мингалева Ж., Ткачева С. Кластеры и формирование структуры региона // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – №5. – С. 97-101.
6. М. Лендьял. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі // (www.uzhgorod.iatp.org.ua/ipard/lendel.doc)
7. Концепція кластерів. Кластерна культура // (www.icps.com.ua/doc/ps_ukr_199902_02.pdf)